

Юрійчук Н. Д.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Савенко Л. П.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ДО ПИТАННЯ НОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті розглядається проблема нормування української літературної мови з урахуванням історичних етапів її становлення та сучасних тенденцій розвитку. Проаналізовано погляди лінгвістів на поняття мовної норми, окреслено чинники, що впливають на її еволюцію та визначено сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією комунікаційного простору.

Питання нормування української літературної мови на всіх етапах її формування посідає чільне місце в дослідженнях сучасних мовознавців. Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується підвищенням інтересом як до мовного нормативного коду, так і до напрацювань лінгвістів 20–30-х років ХХ ст., які активно здійснювали кодифікацію мовних норм.

Аналіз процесів унормування у першій третині ХХ ст. нерозривно пов'язаний з іменами багатьох вітчизняних учених-мовознавців, чий науковий спадок репрезентує як теоретичні засади, так і практичні підходи до формування мовних норм загалом та стабілізації лексичних норм зокрема.

Важливими для осмислення процесів кодифікації української мови 20–30-х років ХХ ст. і визначення їх ролі в розвитку сучасного мовознавства є праці українських і зарубіжних дослідників, присвячені: теоретичним аспектам нормувальних процесів (А. П. Коваль, М. М. Пилинський, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Г. М. Яворська); історії української літературної мови зазначеного періоду (І. І. Огієнко, М. А. Жовтобрюх, Л. Т. Масенко, Г. Бідер); історії та теорії лексикографії (М. М. Пилинський, Л. С. Паламарчук, В. В. Німчук, Г. П. Мацюк, О. О. Тараненко); особливостям лексико-семантичних процесів у літературній мові початку ХХ ст. (С. Я. Єрмоленко, О. О. Тараненко, Н. М. Сологуб, І. М. Кочан, Л. В. Струганець, О. А. Стишов, В. А. Чабаненко та ін.).

Проте, попри значну увагу до зазначеної проблеми, переосмислення питань нормування літературної мови у різні часи її еволюції на сучасному етапі є актуальним і потребує подальших досліджень. Саме це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета наукової розвідки полягає в аналізі процесів нормування та кодифікації української літературної мови від історії до сучасності.

Ключові слова: мовна норма, сучасна українська літературна мова, нормування, соціолінгвістика, кодифікація, культура мови, сучасні тенденції, варіантність, мовна політика.

Постановка проблеми. Проблема нормування сучасної української літературної мови є однією з ключових у сучасній лінгвістиці. Вона охоплює питання встановлення, кодифікації та збереження мовних норм, що забезпечують єдність мовного простору, а також формують мовну культуру суспільства. У різні історичні періоди це питання мало різне наповнення – від становлення літературної мови на народнорозмовній основі до сучасних процесів мовної лібералізації та цифрової варіативності. Швидкі зміни соціокультурного життя потребують переосмислення структури поняття «мовна норма», умов її формування й функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливими для осмислення процесів кодифікації української мови 20–30-х років ХХ ст. і визначення їх ролі в розвитку сучасного мовознавства є праці українських і зарубіжних дослідників, присвячені: теоретичним аспектам нормувальних процесів (А. П. Коваль, М. М. Пилинський, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Г. М. Яворська); історії української літературної мови зазначеного періоду, соціолінгвістичному контексту (І. І. Огієнко, М. А. Жовтобрюх, Л. Т. Масенко, Г. Бідер); історії та теорії лексикографії (М. М. Пилинський, Л. С. Паламарчук, В. В. Німчук, Г. П. Мацюк, О. О. Тараненко); осо-

бливостям лексико-семантичних процесів у літературній мові початку ХХ ст. (С. Я. Єрмоленко, О. О. Тараненко, Н. М. Сологуб, І. М. Кочан, Л. В. Струганець, О. А. Стишов, В. А. Чабаненко та ін.) тощо.

Проблема мовної норми в українській лінгвістиці полягає в тому, що, незважаючи на велику кількість досліджень, залишаються складні та дискусійні питання, що стосуються як теоретичних основ нормування, так і практичних аспектів її застосування. Це включає в себе суперечки щодо визначення, класифікації та усталення норм, а також виклики, пов'язані з їх дотриманням у сучасному мовленні, особливо в умовах двомовності, значного впливу інших мов, розвитку цифрових технологій тощо. Саме це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки полягає в аналізі процесів нормування та кодифікації української літературної мови від історії до сучасності.

Виклад основного матеріалу. Процес нормування мови є важливим етапом розвитку будь-якої літературної мови. Українська мова, маючи складну історію становлення, пережила тривалий період боротьби за право на існування в офіційній, освітній та культурній сферах. Сьогодні, у добу цифрової комунікації, мовна норма знову опиняється під впливом нових соціолінгвістичних реалій, що актуалізує потребу в науковому осмисленні процесів нормування.

Формування української літературної мови має тривалу й складну історію. Розвиток норм української мови бере початок ще з часів Київської Русі, коли церковнослов'янська мова була основою писемної традиції. Згодом українська мова зазнала впливу польської, російської, латинської та інших мов. Важливим етапом стало утвердження нової української літературної мови у ХІХ столітті, пов'язане з творчістю І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького. Саме тоді відбулося поєднання народнорозмовних елементів із культурно-освітніми формами вираження.

У ХХ ст. процес нормування активізувався завдяки роботі мовознавців, серед яких О. О. Потебня, І. І. Огієнко, Л. А. Булаховський, І. А. Кочерга. Важливим кроком стала поява кодифікаційних праць, словників і граматик, зокрема «Українського правопису» (1927, 1933, 1946, 1990, 2019).

Нормування української мови пройшло кілька етапів. Перший етап – народнорозмовний (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.), другий – ста-

новлення наукового опису мови (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), третій – кодифікаційний (1920–1930-ті рр.), четвертий – радянський (із тенденцією до русифікації), і сучасний – етап мовного відродження, починаючи з 1990-х років. У кожному з цих періодів мовна норма зазнавала впливів політичних, соціальних і культурних факторів.

На сучасному етапі поняття «мовна норма» має дискусійний характер, що зумовлено різновариантністю критеріїв його трактування і соціолінгвістичною природою.

На думку С. Єрмоленко, мовна норма – це історична категорія, зумовлена змінами у внутрішній системі мови і екстралінгвальними чинниками. Вона відбиває закономірності й результати розвитку мови, тому її становлення завжди супроводжується функціонуванням варіантів [3, с. 420].

М. Пилинський мовну норму визначає як «реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі й нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови в процесі спілкування» [9, с. 94].

Л. Струганець зауважує, що мовна норма – це «одна з найскладніших мовознавчих проблем, багатовимірність якої визначають факти історичні, культурно-соціологічні і власне лінгвальні» [12, с. 167].

На основі аналізу наукових праць, можемо зробити висновок, що поняття «мовна норма» – це система мовних засобів, які відповідають правилам їх використання в суспільстві, є зразком для носіїв мови в усіх її проявах.

Мовні норми є обов'язковими, сталими, стабільними, забезпечують якість і точність соціальної комунікації. Нормування є однією із складових культури мовлення: уміння добирати доречні мовні засоби, точно і влучно висловлювати власні думки, залежно від обставин і мети спілкування, володіти великим словниковим запасом тощо.

Водночас українська мовна норма відзначається динамічністю – вона змінюється під впливом соціокультурних і комунікативних потреб. Варіантність, яка виникає у процесі розвитку, є закономірною рисою сучасної норми. Норми постійно розвиваються та змінюються, тому потребують наукового моніторингу, регулювання через коди-

фікаційні джерела, тобто оновлення нормативних словників та довідників.

У сучасній мовній практиці спостерігається динамічне співіснування нормативних і варіантних форм. Проблемою є поєднання ustalених норм із мовними інноваціями, спричиненими розвитком медіа, соціальних мереж і нових сфер комунікації. Зміни у правописі 2019 року засвідчили необхідність перегляду застарілих правил відповідно до живої мовної практики. Водночас важливо забезпечити збереження стабільності норми, щоб уникнути мовної фрагментації.

Таким чином, за своєю природою норма має як лінгвістичний, так і соціальний характер, оскільки відтворює мовно-культурні вподобання людей на певному часовому етапі, враховує комунікативні й пізнавальні потреби мовців, виступає основним фактором консолідації й об'єднання нації.

У мовознавчій науці існує думка про те, що «мовна норма» і «літературна норма» означають одне й те ж поняття. Однак, уважаємо, що таке ототожнення є недоречним, оскільки дефініція «мовна норма» є дещо ширшим, включає складові системи мови, норми загальнонародної мови, її діалектні прояви. А поняття «літературна норма» пов'язана лише з формою літературної мови, воно охоплює закріплені й усвідомлені носіями кодифіковані зразкові мовні форми.

Ряд науковців мовну норму трактують як «сукупність мовних одиниць різних рівнів (фонетичних, лексичних, граматичних)», а літературну норму визначають як «сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи» [8, с. 5].

Визнання мовної норми зумовлює її кодифікацію. Кодифікація мовної норми – це свідомо турбота й охорона мови з боку її носіїв.

Кодифікація норми – систематизація мовних явищ у словниках, граматиках, довідниках з культури мови, що орієнтують мовців на взірцеву літературну мову, дотримання встановленої мовної норми [3, с. 260].

Цифрова доба змінила характер функціонування української мови. Мережеве мовлення, електронна комунікація, блогінг і штучний інтелект сприяють появі нових форм письма, запозичень, скорочень, емодзі тощо. Сьогодні спостерігається зростання впливу глобалізаційних процесів, зокрема англійської мови, що призводить до появи численних запозичень. Поширення цифрових технологій формує нові комунікативні стандарти, що іноді суперечать ustalеним мовним нормам.

Саме такі явища створюють виклик для нормотворців, адже мова швидко адаптується

до потреб користувачів. Водночас цифровізація відкриває можливості для поширення правильних мовних моделей через інтерактивні платформи, електронні словники, мобільні застосунки для перевірки правопису.

До головних проблем сучасного нормування відносимо:

- співіснування традиційних і новітніх варіантів мовних засобів;
- зміни в акцентології та морфології під впливом живої мови;
- недосконала кодифікаційна політика й відсутність єдиного регулятивного центру;
- вплив соціальних мереж на мовну культуру молоді.

Подальший розвиток норм української мови пов'язаний із потребою гармонізувати традиційні та інноваційні тенденції. Необхідно посилити роль мовної освіти, популяризації культури українського слова та міждисциплінарних досліджень. Важливо, щоб процес нормування залишався відкритим і базувався на принципах науковості, демократичності та мовної етики.

Формування мовної норми становить тривалий і багатокомпонентний процес, що зумовлюється не лише внутрішніми змінами мовної системи, а й суспільною оцінкою. Вироблення норми визначається низкою чинників: державним статусом мови, мірою її функціонування в адміністративній, освітній, культурній і науковій сферах, ЗМІ, а також особливостями мовної політики в державі та репрезентації норми в інформаційному просторі.

Провідним джерелом формування й кодифікації мовних норм традиційно залишаються художні твори. Мовні засоби, використані письменником, за умови суспільного визнання та поширення в різних сферах соціокультурного життя починають сприйматися як зразок мовної практики й поступово закріплюються не тільки в художньому дискурсі, а й у лексикографічних виданнях.

Важливим є також питання мовної освіти: недостатній рівень викладання культури мови у ЗЗСО, мізерна кількість годин курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у ЗВО сприяє обмеженому засвоєнню, відхиленню від мовних норм. Проблеми мовленнєвої культури здобувачів освіти мають стати першочерговою турботою державних керівників усіх рангів, причетних до освіти молоді, оскільки від цього залежить наше національне самовизначення і наш культурний вимір у світовій спільності.

Сучасне мовознавство пропонує декілька шляхів оптимізації процесу нормування:

- поєднання наукового та суспільного підходів до оцінки мовних явищ;
- розроблення гнучкої моделі норми, що враховує мовну варіантність;
- активізація діяльності державних інституцій у сфері мовної політики;
- удосконалення освітніх програм з української мови, формування мовної культури в медіапросторі.

Невід’ємною складовою розвитку норми має стати постійний діалог між науковою спільнотою, освітянами, журналістами та громадськістю.

Висновки. Отже, проблема нормування української літературної мови є багатомір-

ною і поєднує історичний, соціокультурний та технологічний аспекти. Історія нормування української літературної мови свідчить про тісний взаємозв’язок мовного розвитку з історичними й соціальними процесами. Сучасна доба вимагає перегляду усталених підходів до кодифікації, зокрема врахування варіантності, функціональної доцільності та комунікативної ефективності. Лише на основі науково обґрунтованої та соціально підтриманої мовної політики можна забезпечити стабільність і перспективу розвитку сучасної української літературної мови.

Перспективу подальших наукових розвідок окресленої проблеми вбачаємо у дослідженні мовної норми в сучасній лінгвістичній теорії.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології. Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. 236 с.
2. Василенко В. А. Мовна норма як лінгвістичний механізм. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : зб. матеріалів ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2016 р.) / МВС України, Сум. філія Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми: Видав. дім «Ельдорадо», 2016. С. 208–210.
3. Єрмоленко С. Я. Мовна норма. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 260–420.
4. Єрмоленко С. Я. Сильна і слабка мовна норма. Літературна норма і мовна практика / [Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Коць Т. А. та ін.]; за ред. С. Я. Єрмоленко. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. С. 73–137.
5. Лучик А. А. Динаміка мовної норми і проблеми кодифікації. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2016. Вип. 62. С. 51–55.
6. Макарець Ю. С. Сучасні тенденції та критерії унормування української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 38. Т. 3. С. 104–109.
7. Масенко Л. Мова і суспільство : постколоніальний вимір. Київ : КМ Академія, 2004. 164 с.
8. Норми сучасної української літературної мови : методичний посібник / уклад. Л. Назаревич, І. Равлів та ін. Тернопіль : Вектор, 2019. 78 с.
9. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. Київ : Наукова думка, 1976. С. 9–10.
10. Селігей П. Нормативний підхід у мовознавстві й мовна критика. *Стиль і текст : наук. зб.* / за ред. В. В. Різуна ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Київ : [б. в.], 2012. Вип. 13. С. 66–72.
11. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ : ВД Дмитра Бурого, 2018. 368 с.
12. Струганець Л. В. Норма – невіддільна ознака літературної мови. *Українська мова*. № 4. 2014. С. 167–172.
13. Струганець Л. В. Мовна норма : стале і змінне. *Культура слова*. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2011. № 74. С. 34–43.
14. Русанівський В. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 2001. 392 с.

Yuriychuk N. D., Savenko L. P. ON THE ISSUE OF NORMALIZATION OF THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE: HISTORY AND PRESENTITY

The article considers the problem of standardization of the Ukrainian literary language, taking into account the historical stages of its formation and modern development trends. The views of linguists on the concept of a language norm are analyzed, the factors influencing its evolution are outlined, and modern challenges associated with the digitalization of the communication space are identified.

The issue of standardization of the Ukrainian literary language at all stages of its formation occupies a prominent place in the research of modern linguists. The end of the 20th – beginning of the 21st century is characterized by increased interest in both the language normative code and the achievements of linguists of the 20s and 30s of the 20th century, who actively carried out the codification of language norms.

The analysis of the processes of standardization in the first third of the 20th century is inextricably linked with the names of many domestic linguists, whose scientific heritage represents both theoretical principles and practical approaches to the formation of language norms in general and the stabilization of lexical norms in particular.

Important for understanding the processes of codification of the Ukrainian language in the 20s–30s of the 20th century and determining their role in the development of modern linguistics are the works of Ukrainian and foreign researchers devoted to: theoretical aspects of norming processes (A. P. Koval, M. M. Pylynsky, M. A. Zhovtobryukh, V. M. Rusanivsky, S. Ya. Yermolenko, G. M. Yavorska); the history of the Ukrainian literary language of the specified period (I. I. Ogienko, M. A. Zhovtobryukh, L. T. Masenko, G. Bider); the history and theory of lexicography (M. M. Pylynsky, L. S. Palamarchuk, V. V. Nimchuk, G. P. Matsyuk, O. O. Taranenko); the peculiarities of lexical and semantic processes in the literary language of the early 20th century. (S. Ya. Ermolenko, O. O. Taranenko, N. M. Sologub, I. M. Kochan, L. V. Struganets, O. A. Styshov, V. A. Chabanenko, etc.).

However, despite the considerable attention paid to this problem, rethinking the issues of norming the literary language at different stages of its evolution at the present stage is relevant and requires further research. This is what determines the relevance of the chosen research topic.

The purpose of scientific research is to analyze the processes of norming and codification of the Ukrainian literary language from history to the present.

Key words: *language norm, modern Ukrainian literary language, norming, sociolinguistics, codification, language culture, modern trends, variation, language policy.*

Дата надходження статті: 20.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025